

تبذیر در اقتصاد اخلاق و توسعه پایدار

بیژن بیدآباد^۱

چکیده

تبذیر یا اضافه مصرف از مباحث اقتصاد اخلاق مجدداً تحت عنوان توسعه پایدار مد نظر بشر حاضر قرار دارد. در مجموع نشان داده می‌شود که با افزایش سرانه مصرف اثرات وارده بر محیط زیست افزایش می‌یابد و به عبارت دیگر ظرفیت پذیرش محیط زیست سیاره زمین کاهش می‌یابد. تبذیر به نوعی در شرایط جهانی مفهوم تجاوز به حقوق دیگران را دارد و نه تنها مذموم بلکه می‌توان آن را با تدوین مقررات مربوطه در سطح ملی و بین‌المللی در حیطه تعریف جرم نیز وارد کرد. زیرا مبذر برای نفع خود، زیستگاه و منافع دیگران را دچار مخاطره می‌نماید.

توسعه پایدار بعنوان الگویی برای استفاده از منابع به گونه‌ای که نیازهای بشر حاضر تأمین شود و نسل‌های بعد دچار مضیقه نشوند مطرح می‌شود که منطبق با مذموم بودن تبذیر در اقتصاد اخلاق است. این مفهوم علی‌رغم توجه به زمینه‌های پایداری محیط زیست، اقتصاد، و حوزه‌های سیاسی-اجتماعی، تنوع فرهنگی و شیوه‌های حیات در زمینه‌های روشنفکری، احساسی، اخلاقی و روحی را نیز مد نظر قرار می‌دهد. با توجه به زنجیره تولید محصولات اشاره‌ای نیز به مبحث تبذیر در تولید می‌شود که در مبحث اکولوژی صنعتی مطرح است. اکولوژی صنعتی تبدیل فرآیندهای صنعتی را از خطی به سیستم‌هایی حلقوی توصیه می‌کند که ضایعات بشکل منابع مجدداً بعنوان عوامل تولید وارد فرآیند تولید شوند. فناوری پاک و قوانین مرتبط با آن و تولید پاک‌تر نیز از مباحث مرتبط با تبذیر در تولید هستند.

^۱ دکتر بیژن بیدآباد، مشاور موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی <http://www.bidabad.com/> bijan@bidabad.com

بسیاری از مباحث اقتصادی-اجتماعی که بشر امروز سرفصل سیاستهای راهبردی خود قرار داده از هزاران سال پیش مطرح بوده و حکماء الهی این آموزه‌ها را در لابلای قواعد تشریحی و توضیحی و توصیه‌ای خود فرموده‌اند. منجمله از این مباحث می‌توان به مبحث توسعه پایدار اشاره کرد که از مسائل مطروحه بشر در مجامع بین‌المللی از اواخر قرن گذشته است. این مبحث هرچند به شکل نظری و مدرن آن در قرن بیستم مطرح شده است ولی مفاهیم آن در مباحث اقتصاد اخلاق قرار می‌گیرد و کمتر به این مفاهیم کلاسیک توجه شده است. منجمله از این مباحث تبذیر است به معنی زیاده روی در مصرف. این مفهوم از لحاظ کلی منطبق با مصرف‌گرایی و اقتصاد مصرفی در سطح ملی است ولی کاربرد آن در سطح بین‌المللی و اقتصاد جهانی مفاهیم خاصی را به ذهن می‌کشاند که در مثالی که فرموده‌اند^۲ میتوان آنرا بوضوح لمس نمود: اگر حیوانات عقل داشتند بهتر زندگی می‌کردند و در این ارتباط مثال میکروب را می‌زنند که وقتی وارد بدن شد زندگی می‌کند و همانند ما که در زمین زندگی می‌کنیم از بدن ما که مانند کره زمین برای اوست میخورد و زندگی می‌کند. همزیستی بسیاری از باکتریها با انسان در بدن انسان از پدیده‌های ثابت شده در پزشکی است. اول بدن او را تحمل می‌کند و او غذایش را می‌خورد و انسان هم همراه با او زندگی می‌کند. بدین صورت که برای مثال بسیاری از باکتریهای دستگاه گوارش عامل تخمیر و هضم غذا و عمل گوارشند و سلامت بلکه حیات انسان بسته به وجود آنهاست. ولی کم کم میکروب آنقدر افراط می‌کند و از این بدن می‌خورد که بدن می‌میرد و خود او هم می‌میرد. رفتار این میکروها هم مثل رفتار ماست. ما می‌گوییم حیوان عقل ندارد، ما که عقل داریم نباید کاری کنیم که زندگی خود را تباه کنیم. بزرگان در همه این موارد دستورالعملهایی فرموده‌اند: بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید که خداوند اسرافکاران را دوست ندارد. ... یعنی آنقدر مصرف می‌کند که نعمات الهی ضایع می‌شود و عمر خودش هم ضایع می‌شود به این جهت فرمودند اسراف نکنید ...

مشابه این تمثیل، استفاده مبدّرانه بشر از زمین است. مصرف بیش از اندازه از زمین عملاً سبب نابودی زمین می‌گردد و لاجرم ساکنان آن نیز در معرض تلف شدن قرار می‌گیرند. این تمثیل اخلاقی که در حیطه مباحث اقتصاد اخلاق جای می‌گیرد در نظریات مطرح شده در اواخر قرن گذشته تحت عنوان توسعه پایدار مد نظر اقتصاددانان و کارشناسان محیط زیست و مسائل اجتماعی قرار گرفت. نهضتهایی نظیر «ضد مصرف»^۳ «اقتصاد اکولوژیک»^۴ «اقتصاد سبز»^۵ و «فریگانیسم»^۶ در دهه‌های اخیر نیز در این راستا بوده‌اند.

اقتصاد اخلاق به عنوانی نامی نو از مباحث ارزشی قدیمی در اقتصاد است که با توجه به رعایت اصول

^۲ سخنرانی حضرت آقای حاج دکتر نورعلی تابنده مجذوبعلیشاه در تاریخ ۱۳۸۷/۱/۲۵.

<http://mazaresoltani.net/download/mp3/87/87-01-25-sobhe-eshanbeh-agh1.mp3>

^۳ Anticonsumption

^۴ Ecological economics

^۵ Green economics

^۶ Freeganism

اخلاقی به تحلیل پدیده‌های اقتصاد و رفتار اقتصادی می‌پردازد. در این راستا هدف بررسی‌های اقتصادی در این است که تنها نباید مسائل اقتصادی را صرفاً مادی و بدون ملاحظات ارزشی و اخلاقی تحلیل کرد و سمت و سو داد. بلکه باید اصول ارزشی اخلاق انسانی را در راستای مسائل اقتصادی مد نظر قرار داد و مسائل را به گونه‌ای تجزیه تحلیل نمود که منافع فرد و جامعه با ملاحظات مادیات و معنویات انسانی هر دو مد نظر قرار داشته باشد. این نگاه به مسائل اقتصادی دو بُعد مادی و معنوی انسان را در رابطه با اقتصاد بطور همزمان مطرح می‌سازد و این دو نگاه را با زمینه‌های فردی و اجتماعی در جهت بررسی رفتار فرد و اجتماع می‌سنجد که برخلاف نگاه مادی به اقتصاد جامعتر است و ضمن قبول قوانین علمی اقتصاد سعی بر یافتن رفاه مادی و معنوی انسان در دامنه‌ای وسیعتر از مادیات صرف دارد.

توسعه پایدار

توسعه پایدار الگویی است برای استفاده و مصرف منابع جهت حصول نیازهای بشر و همزمان حفظ محیط طبیعی به گونه‌ای که نیازهای بشر نه تنها در زمان حاضر قابل احصاء باشند بلکه در آینده نامتنهی نیز بتوان آنها را تأمین نمود.^۷ یعنی به گونه‌ای نیازهای بشر حاضر تأمین شود که نسل‌های بعد دچار مضیقه نشوند.

بطور کلی مباحث توسعه پایدار در زمینه‌های مختلفی مطرح می‌شود که مصرف پایدار و تولید پایدار از عمده‌ترین مباحث آنهاست.^۸ تولید و مصرف پایدار استفاده از کالاها و خدمات در جهت نیازهای اساسی و بهبود کیفیت زندگی است و مادامی که استفاده از منابع طبیعی و مواد سمی و تولید ضایعات و آلاینده‌ها را در طول عمر حداقل می‌کند احتیاجات نسل‌های بعدی را نیز به مخاطره نیاندازد.^۹ تولید و مصرف پایدار فعالیتهای اقتصادی، دولت، جوامع و خانوارها را دربر می‌گیرد تا کیفیت‌های محیطی را در تولید کارا و بکارگیری منابع طبیعی، حداقل سازی ضایعات، و بهینه سازی محصولات و خدمات مد نظر قرار دهند.^{۱۰} تاکید تولید پایدار در سمت عرضه معادله قرار دارد و بر بهبود عملکرد محیط زیستی بخشهای اصلی اقتصاد نظیر کشاورزی، انرژی، صنعت، توریسم و حمل و نقل تاکید دارد. مصرف پایدار اشاره به سمت تقاضا دارد و بر چگونگی اینکه کالاها و خدمات باید ملاحظات احتیاجات اصلی را پاسخگو باشند و کیفیت زندگی را بهبود دهند. به عبارتی خوراک و بهداشت، سرپناه، پوشاک، استراحت و تلاش به گونه‌ای تحویل شوند که بار بر ظرفیت حمل زمین را کاهش

^۷ - این تعریف از گزارش زیر اخذ شده است:

Report of the world commission on environment and development, United Nations General Assembly Resolution 42/187, 11 December 1987, retrieved: 2007-04-12.

"Meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs".

^۸ - <http://www.iisd.org/susprod/principles.htm>

^۹ - Symposium: Sustainable Consumption. Oslo, Norway; 19-20 January 1994.

^{۱۰} - Edwin G. Falkman, Waste Management International. Sustainable Production and Consumption: A Business Perspective. WBCSD, n.d.

دهند.^{۱۱} در حالی که مصرف پایدار به معنی بهبود کیفیت مصرف نسل حاضر و نسل‌های آتی است. چنین مفهومی از مصرف نیازمند بهینه‌سازی مصرف با توجه به حفظ خدمات و کیفیت منابع و محیط زیست در طول زمان می‌باشد.^{۱۲}

توسعه پایدار از سه بخش عمده، پایداری محیط زیست، پایداری اقتصادی، پایداری سیاسی - اجتماعی تشکیل می‌گردد. تعمیم توسعه پایدار به ابعاد اخیر از تصمیمات اتخاذ شده در سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۰۵ می‌باشد.^{۱۳} اعلامیه تنوع فرهنگی^{۱۴} مفهوم توسعه پایدار را نیز به حیطه فرهنگ می‌کشاند. در این اعلامیه آمده است که: «همانطور که تنوع زیستی برای طبیعت لازم است تنوع فرهنگی برای بشریت نیز لازم است». این اعلامیه در تکمیل تعریف توسعه پایدار تصریح می‌کند: «از بنیانهای توسعه تنها رشد اقتصادی نیست بلکه شیوه حصول حیاتی رضایتبخش‌تر در زمینه‌های روشنفکری، احساسی، اخلاقی و روحی می‌باشد».

بطور عمومی تر هاسنا^{۱۵} پایداری را فرآیندی می‌داند که چگونگی توسعه جمیع جهات زندگی انسانی را که بر معاش او اثر می‌گذارند را مد نظر قرار می‌دهد. مفهوم «توسعه سبز»^{۱۶} بطور کلی متفاوت از توسعه پایدار است. موافقان توسعه سبز پایداری محیط زیست را بر ملاحظات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ترجیح می‌دهند که از لحاظ دیدگاه توسعه پایدار یک سویه نگری به هدف توسعه پایدار در طول حیات آتی بشر در سیاره زمین می‌باشد. به هر حال علیرغم نظرات مکاتب مختلف^{۱۷} نسبت به توسعه پایدار به ویژه در ارتباط با «انسان محوری»^{۱۸} و «زیست محوری»^{۱۹} بخش توسعه پایدار سازمان ملل^{۲۰} زمینه‌های زیر را برای حیطه توسعه پایدار مد نظر قرار می‌دهد:

کشاورزی	همکاری بین المللی برای توانا سازی محیط زیست
جوی	ترتیبات نهادی
تنوع زیستی	مدیریت زمین
بیوتکنولوژی	گروههای اصلی

¹¹ - Nick Robins and Sarah Roberts, Changing Consumption and Production Patterns: Unlocking Trade Opportunities. International Institute for Environment and Development and UN Department of Policy Coordination and Sustainable Development, 1997.

¹² - Dr. Emil Salim, The challenge of sustainable consumption as seen from the South. In Symposium: Sustainable Consumption. Oslo, Norway; 19-20 January 1994.

¹³ World summit outcome document, World Health Organization, 1 September 2005.

¹⁴ The Universal Declaration on Cultural Diversity, UNESCO, 2001.

¹⁵ Hasna, A.M., 2007, Dimensions of sustainability, Journal of Engineering for Sustainable Development: Energy Environment and Health 2 (1):47-57 retrieved on 2008-04-20.

¹⁶ Green development.

¹⁷ Center for Sustainable Global Enterprise, Cornell University.

Erb Institute for Global Enterprise, University of Michigan.

¹⁸ Anthropocentrism

¹⁹ Ecocentrism

²⁰ United Nations division for Sustainable Development. Documents: Sustainable Development Issues. Retrieved 2007-05-12.

کوهها	ظرفیت سازی
استراتژیهای توسعه پایدار ملی	تحولات اقلیمی
دریاها و اقیانوسها	الگوهای تولید و مصرف
فقر	صحرازدایی و خشکسالی
فاضلاب	کاهش و مدیریت بلایا
علم	آموزش و آگاهی
سندروم مرگ و میر ناگهانی اطفال	انرژی
توریسم پایدار	مالیه
تکنولوژی	جنگلداری
مواد شیمیایی سمی	آب پاک
تجارت و محیط زیست	بهداشت
حمل و نقل	نزاع انسانی
زباله‌های خطرناک	نماگرها
زباله‌های رادیواکتیو	صنعت
زباله‌های جامد	اطلاعات تصمیم‌گیری و مشارکت
آب	تصمیمات یکپارچه
	حقوق بین‌الملل

در دهه گذشته سازمانهای مختلف تلاش کردند تا معیارهایی را برای پایش پایداری تحت عناوین متریک‌ها و شاخصهای پایداری مطرح نمایند. بسیاری بر این باورند که مفاهیم توسعه پایدار مخالف رشد است و حتی اجرای اصول توسعه پایدار را برگرداندن بشر به سبک زندگی در دوران‌های قبل می‌دانند.^{۲۱}

ظرفیت پذیرش

یکی از مسائلی که در ارتباط با توسعه پایدار مطرح است ظرفیت حمل یا ظرفیت برد یا ظرفیت پذیرش زمین میباشد که همه ترجمه عبارت «carrying capacity» می‌باشند. ظرفیت پذیرش یک اکوسیستم برابر با میزان جمعیت قابل حمایت از یک ارگانیزم در چارچوب اکوسیستم مورد نظر از لحاظ مختلف نظیر، غذا، مسکن، آب، نور خورشید، هوا، و سایر نیازهاست. برای جمعیت انسانی متغیرهای دیگری نظیر فاضلاب، بهداشت و غیره نیز به آن اضافه می‌شود. وقتی چگالی جمعیت یک اکوسیستم افزایش می‌یابد غالباً نرخ تولد کاهش و نرخ مرگ و میر ارگانیزم مربوطه افزایش می‌یابد. تفاوت این دو نرخ «رشد طبیعی» نام دارد که ظرفیت پذیرش باید این رشد

^{۲۱} - نگاه کنید به: Temple (1992) What is sustainable development?

طبیعی را برای جمعیت اکوسیستم مورد نظر حمایت کند. بالاتر از ظرفیت پذیرش، جمعیت اکوسیستم کاهش می‌یابد و پایین‌تر از آن جمعیت افزایش می‌یابد.^{۲۲} استثنایابی نیز ممکن است مشاهده شود که غالباً موقتی است. یعنی ممکن است جمعیت ساکن از یک نوع گونه حیاتی بیش از ظرفیت پذیرش باشد ولی این سکونت پایدار نیست و بعد از مدتی دچار کاهش جمعیت می‌شود. این پدیده یک قاعده بسیار منظمی را برای تنظیم رشد ساکنین یک اکوسیستم ایجاد می‌کند که افزایش یک نوع می‌تواند سبب ایجاد مسائلی گردد که نه تنها الزاماً جمعیت همان نوع را کاهش بلکه تعادل در جمعیت دیگر انواع را نیز تغییر دهد.

برای گونه‌های خاصی معادله معروف لوتکا-ولترا^{۲۳} نشان می‌دهد که چگونه در شرایط منابع محدود جمعیت ساکن دچار قحطی می‌شوند. رابطه انسان و محیط زیست بسیار پیچیده‌تر است زیرا انسان معمولاً اقدام به تغییر شکل منابع موجود در اطراف خود نموده و از منابع فراوان منابع کمیاب را که عامل کاهش جمعیت است استحصال و از طرف دیگر با شیوه‌های علمی موانع مرگ و میر را نیز کمتر می‌نماید. به هر حال علیرغم این موضوع معادله ساده IPAT ظرفیت پذیرش را به شکل زیر بیان کرده است:

$$I = P \cdot A \cdot T$$

I اثرات وارده بر محیط زیست ناشی از مصرف

P تعداد نفوس

A اثر مصرف سرانه

T عامل تکنولوژی

این معادله هر چند فروض قوی زیادی را داراست ولی در مجموع نشان می‌دهد که با افزایش سرانه مصرف اثرات وارده بر محیط زیست افزایش می‌یابد و به عبارت دیگر ظرفیت پذیرش محیط زیست را کاهش می‌دهد. هر چند بسیاری از علمای علوم اجتماعی و جمعیت‌شناسان از زمان مالتوس^{۲۴} تا به حال رشد جمعیت و بحران ظرفیت پذیرش را بصورت نگران‌کننده‌ای مطرح کردند. حتی کلوپ رم^{۲۵} این موضوع را به عنوان یک خطر عظیم جهانی برای قرن ۲۱ پیش‌بینی نمود^{۲۶} ولی بسیاری دیگر از دانشمندان معتقدند که انسان با تغییر و بهبود تکنولوژی می‌تواند شرایط بهبود تولید غذا و ظرفیت پذیرش زمین را افزایش دهد. منجمله می‌توان به نظریات اقتصاددان دانمارکی استر بوزرآب^{۲۷} اشاره کرد که تحت عنوان «فرایند تطبیق»^{۲۸} معروف است. فرآیند تطبیق از

^{۲۲} - نگاه کنید به:

Sayre, N.F.2008, The genesis history, and limits of carrying capacity, Annals of the Association of American geographers 98 (1), pp.120-134.

^{۲۳} Lotka-Volterra

^{۲۴} Thomas Malthus (1798). An essay on the principle of population.

^{۲۵} The Club of Rome, Limits to growth (1972).

^{۲۶} Paul R. Ehrlich (1968). Population bomb.

^{۲۷} Ester Boserup (1965), The conditions of agricultural growth, Allen Unwin. Revised and reprinted in population and technology, Blackwell 1980.

^{۲۸} Adaptation process.

نمود. از آن رو که ادا کردن حق اختصاص به مال صوری و به خویشان صوری ندارد، بلکه عموم سایر حقوق و جمیع خویشاوندان در عالم کبیر و صغیر را شامل می‌شود، از نبی ص وارد شده که روزی بر سعد می‌گذشت که مشغول وضو گرفتن بود، فرمود: ای سعد چیست این اسراف؟ عرض کرد: یا آیا در وضو هم اسراف است؟ فرمود: بلی، اگرچه پیش چشمه جاری باشی. و از امام صادق ع وارد شده است که پرسیده شد: آیا در حلال تبذیر می‌شود؟ فرمود: بلی و سر مطلب این است که هرگاه شخصی پیش چشمه جاری باشد ولی بیش از آن مقدار که واجب و مستحب است قوای خود را به کار اندازد. این استعمال قوا و توجه به قوای محرکه بدون استحقاق (ضرورت) تبذیر است اگرچه اسراف و تبذیر آب در این جا مطرح نباشد. خلاصه آنچه که از اخبار، با همه اختلافهای موجود مستفاد می‌شود این است که: انفاق مال یا کلام یا علم یا حکمت عرض و جاه یا نیروی قوا، یا انفاق بر نفس و قوای آن به مقدار خواست، بدون التفات به امر خدا و امتثال امر او تبذیر است، هرچه که می‌خواهد باشد. در عین حال همه این‌ها اگر با توجه به امر خدا و امتثال امر او باشد اقتصاد (میان‌روی) است هرچه می‌خواهد باشد. و لذا ذکر کرده‌اند که اگر همه دنیا را یک لقمه قرار دهی و مؤمنی را اطعام نمایی اسراف نمی‌شود. إِنَّ الْمُبْدِرِينَ تَبذِيرُ كُنْدِ الْكَانِ وَ كَسَانِي كِهْ دَرِ غَيْرِ اطَاعَتِ خَدَا وَ بَا غَفْلَتِ از امر او انفاق می‌کنند، كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ برادران شیاطین بوده‌اند. زیرا که انفاق وقتی که به امر خدا نباشد به امر شیطان می‌شود که شیطان در کمین بنده نشسته و منتظر غفلت او از امر خدا است، پس در آن حال در او تصرف می‌کند و بر او حکم می‌راند همانطور که بر شیاطین خودش حکومت می‌کند. وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا عَطْفَ بَهْ بِيَانِ عَلَّتْ اسْتِ، یعنی شیطان نسبت به پروردگارش بسیار کفر می‌ورزد، و مبذر منفقی است که بدون التفات به امر خدا نسبت به پروردگارش کفور است پس او در کفر ورزیدن به پروردگارش برادر شیطان است.»

قرآن کریم تبذیر به مفهوم مصرف بیش از اندازه را در آیات زیادی مذموم دانسته که موارد زیر از جمله آیاتی است که در منع تبذیر نازل گردیده‌اند: «و اوست که باغهای داربست زده و بدون داربست و خرمابن و کشتزارها که میوه آنها متفاوت است و زیتون و انار همگون و ناهمگون آفرید. از میوه‌های آن، چون میوه آورد، بخورید و حق خدا را روز برداشت بدهید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد.»^{۳۴} و «بخورید و بیاشامید و از حد نگذیرد که او اسراف کنندگان را دوست نمیدارد.»^{۳۵} و «و کسانی که چون خرج می‌کنند نه اسراف کنند و نه بخل ورزند و میان این دو معتدل باشند»^{۳۶}. و «فرمان اسراف کاران را که در این زمین فساد می‌کنند و اصلاح نمی‌کنند اطاعت کنید»^{۳۷}.

^{۳۴} - سورة انعام، آیات ۱۴۳-۱۴۲. وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرَّهْمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ
^{۳۵} - سورة اعراف، آیه ۳۱. وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.
^{۳۶} - سورة فرقان، آیه ۶۷. وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا.
^{۳۷} - سورة شعراء، آیات ۱۵۱-۱۵۲. وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ. الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ.

در آیه دیگر می‌فرماید^{۳۸}: «ما از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما قرار دادیم بخورید و در آن زیاده روی نکنید که غضب من بر شما مباح می‌شود و هر که غضب من بر او حلول کند هلاک شده است». در مفهوم طغیان در این آیه می‌فرمایند^{۳۹}: «طغی یطغی» از باب «علم» و «طغی یطغو» از «نصر» و «طغی یطغی» از «منع» یعنی از اندازه تجاوز کرد و در کفر بلند گشت و علو پیدا کرد و در معاصی و ظلم اسراف کرد. و همه معانی به خروج از تسلیم در برابر عقل خارجی یا داخلی برمی‌گردد. و معنای «لا تطغوا فیه» این است که در آنچه بر شما روزی کردیم از حدی که خدا تعیین کرده است تجاوز نکنید، از مقدار خوردن و جهت تحصیل مأکول و آداب خوردن و غایات آن و تسمیه بر آن و شکر بر آن به این که در نعمت ملاحظه منعم بشود، یا رنگارنگ بودن مأکولات یا زیاد خوردن، یا اطعام به کسی که اهل نیست یا به غیر ذکر خدا، یا در خوردن تجاوز نکنید که ضمیر به اکل برمی‌گردد، که در «کلوا» است یا به علت خوردن، تجاوز از حد نکنید، یا به سبب آنچه که ما به شما روزی کردیم، یا در حالی که شما در بین آنچه که ما روزی کردیم ثابتید یا در خوردن.»

تبذیر و توسعه پایدار

تبذیر در واژه‌های متداول اقتصادی امروزی به «اضافه مصرف»^{۴۰} و در اصطلاح عامیانه «ریخت و پاش» نیز گفته می‌شود. از لحاظ مصرف در سطح کلان اقتصاد این موضوع از بُعد تطبیقی در بین کشورها قابل اهمیت است. به گونه‌ای که علیرغم وضعیتهای مشابه از لحاظ یکسانی چگالی جمعیت در مناطق مختلف، مصرف سرانه در یک کشور بسیار بالا و در کشور دیگر پائین است. برای مثال چین از لحاظ مساحت با ایالات متحده آمریکا قابل مقایسه است و جمعیت آمریکا خمس جمعیت چین است ولی مصرف سرانه انرژی در آمریکا حدود نه برابر چین است. به عبارت دیگر چین علیرغم جمعیت بیشتر مصرفی معادل نصف مصرف انرژی آمریکا را دارد. اضافه مصرف انرژی یکی از مسائل مهم در حیطه مشکلات اساسی در سطوح ملی و جهانی از لحاظ گرم شدن زمین و غیره را دارد که مثال ذکر شده نشان‌دهنده اینست که اضافه مصرف به نوعی در شرایط جهانی مفهوم اجحاف حقوق دیگران نیز می‌تواند تلقی شود. برای مثال اضافه مصرف انرژی در آمریکا منجر به گرم شدن زمین گشته و این موضوع خسارت‌های متنوعی را به سایر ساکنین کره زمین وارد می‌آورد.

مواردی نظیر ایجاد زباله‌های بجا مانده از مصرف، مصرف تقلیدی^{۴۱} و مدگرایی^{۴۲} و مشابه نیز از موارد اضافه مصرف می‌باشند که از لحاظ طبقه بندی در زمره تبذیر قرار می‌گیرند. این موارد بقدری گسترده است که حتی برخی متون بین‌المللی که به اضافه مصرف پرداخته‌اند چراغانی‌های تزئینی و حتی نورافشانی را نیز در ردیف این موارد دانسته‌اند.

^{۳۸} - سوره طه آیه ۸۱ کُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَن يَحِلَّلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى.

^{۳۹} - بیان السَّعَادَةِ فِي مَقَامَاتِ الْعِبَادَةِ، ترجمه، جلد ۹ صفحات ۲۳۵-۲۳۴.

^{۴۰} - Over-consumption

^{۴۱} - Conspicuous consumption.

^{۴۲} - Keep up with Jones consumption.

اضافه مصرف از لحاظ توسعه پایدار ظرفیت زیستی سیاره زمین را کاهش داده و عملاً منجر به تهی‌سازی منابع و تنزل تدریجی محیط زیستی و کاهش بهداشت اکولوژیک می‌شود. و این موضوع از سوی دیگر که باعث افزایش آلودگیها و آثار سوء ناشی از تولید کالا یا خدمت برای مصرف می‌شود تکمیل می‌گردد. گزارش «وضعیت جهان»^{۴۳} در سال ۲۰۰۶ تصریح می‌دارد که: «ظرفیت اکولوژیک جهان برای زیاده خواهی چین و هند و ژاپن و اروپا و آمریکا ناکافی است». برای مثال آمریکا کمتر از ۵٪ جمعیت جهان را دارد ولی ۲۵٪ گاز انیدریک کربنیک CO₂ را تولید^{۴۴} و ۲۵٪ منابع جهان را مصرف می‌کند.^{۴۵} آمریکا علیرغم داشتن ۳٪ از ذخایر^{۴۶} شناخته شده نفت ۲۶٪ از انرژی جهان را مصرف می‌نماید^{۴۷} و آمریکا ۳۰٪ ضایعات و زبالجات دنیا را تولید می‌نماید^{۴۸} و براساس تحقیقات انجام شده میزان اثر وارده توسط آمریکا بر محیط زیست بیش از ۲۵۰ برابر ساکنین صحرای آفریقا است.^{۴۹} و اگر چین و هند به میزان سرانه آمریکا یا ژاپن در سال ۲۰۳۰ میلادی برسند کل سیاره زمین را برای تأمین نیازهای خود لازم خواهند داشت.

منابع از لحاظ شاخصهای زندگی بشری فراتر از منابعی است که برای جمعیت حیوانات یا نباتات یا غیره مد نظر قرار می‌گیرد. در طبقه بندی منابع برای توسعه پایدار الگوی ۵ سرمایه^{۵۰} مد نظر قرار گرفته است. این پنج سرمایه تحت عناوین: سرمایه طبیعی، سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، سرمایه صنعتی، و سرمایه مالی ذکر شده‌اند. مبحث تبذیر استفاده بیش از نیاز از هر کدام از این سرمایه‌ها را نیز در بر می‌گیرد و همانطور که در الگوی ۵ سرمایه برای توسعه پایدار استفاده بیش از حد این سرمایه‌ها منجر به کاهش ظرفیت پذیرش زیستگاه بشر می‌گردد در اقتصاد اخلاق بطور عام نیز این مصرف مازاد از سرمایه‌های مختلف مذموم شمرده می‌شود.

در قرآن کریم آیاتی نظیر: «مصرفان را هلاک کردیم»^{۵۱} و «خداوند کسی که مسرف دروغگو است را هدایت نمی‌کند»^{۵۲} و «بدینسان کردار مصرفان به نظرشان آراسته آمد»^{۵۳} و «همانا مسرفین اصحاب آتشند»^{۵۴} و «از مصرفان اطاعت مکنید، کسانی که در زمین فساد می‌کنند و به اصلاح نمی‌پردازند»^{۵۵} و «خداوند مصرفان را دوست

⁴³ - State of the world 2006, World Watch Institute, 11 January 2006.

⁴⁴ - Global Warming

⁴⁵ - Illinois Recycling Association Recycling Facts.

⁴⁶ - NRDS: Reducing U.S. oil dependence

⁴⁷ - SEI: Energy Consumption

⁴⁸ - Waste Watcher

⁴⁹ - Consumption industrialized, commercialized dehumanized and deadly. And also: US population reaches 300 million, heading for 400 million; no cause for celebration, 4 October 2006.

⁵⁰ - Five capitals models of sustainable development, Forum for the Future.

^{۵۱} - سوره انبیاء آیه ۹، وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ.

^{۵۲} - سوره غافر، آیه ۲۸ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

^{۵۳} - سوره یونس، آیه ۱۲ كَذَلِكَ زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

^{۵۴} - سوره غافر آیه ۴۳، وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ

^{۵۵} - سوره شعرا، آیات ۱۵۱-۱۵۲. وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ.

است که خدا آن را از زمین رویانده باشد. وَ النَّسْلُ بَجْهٌ كَوَچُكٌ از هر موجودی به دنیا بیاید یا بَجْهٌ كَوَچُكٌ انسان. بدان که عالم طبع آسمانش و موجودات آسمانش، و زمین و موجودات زمینی، از حیث ذات و صفت در هر آن در حال تجدّد است، برای آن از جانب خودش فنایی است و از جانب پدید آورنده‌اش بقایی. حال آن نسبت به پدید آورنده‌اش، حال شعاع آفتاب است نسبت به آفتاب، زیرا شعاعی که بر سطح واقع می‌شود، در دو لحظه باقی نمی‌ماند، به دلیل اینکه هر گاه از روزنه دوری شعاع بر سطحی واقع شود به محض بستن روزنه منهدم می‌شود، و پس از بستن روزنه باقی نمی‌ماند. چیزی که اشیاء را پیوسته بقا می‌بخشد، به نحوی که تجدّد (نوشدن) آن پنهان است، عبارت از مشیّت می‌باشد، از وجه رحمت رحمانی عام است. همانا کائنات نوعی قوه و استعداد دارد و به حسب تفاوت استعدادها تدریجاً به کندی یا به سرعت از قوه به فعل خارج می‌شود و تجدّد فعلیات تنها با مشیّت از آن وجه که رحمت رحیمی است محقق می‌شود و آنچه به سبب مشیّت از وجه رحمت رحمانی محمّد ص وجود پیدا می‌کند، از ناحیه رسالت اوست و آنچه که از وجه رحمت رحیمی او ص به وجود می‌آید از ناحیه ولایت اوست. بنابراین، بقای اشیاء، به رسالت و استکمال آن به ولایت است. پس هر چیزی به آخر درجه کمالات نوعی‌اش برسد قبول کننده ولایت علی می‌شود، و هر چیزی که به درجه کمال نرسد، به همان مقدار از قبول ولایت ناقص می‌شود، و هر چیزی که اصلاً در نوع خود هیچ یک از کمالات نوعش را نداشته باشد، هیچ مقدار از ولایت را قبول نمی‌کند، چنانچه از ائمه ع وارد شده، زمینهای شوره‌زار و آبهای تلخ و شور و مردابها، ولایت ما اهل بیت را قبول نمی‌کنند. این گفتار بر حسب تکوین است و اگر این رحمت رحیمی تکوینی از اشیاء قطع شود هیچ یک از آنها در هیچ یک از مراتب کمال نوعی به کمال نمی‌رسند، چنانچه اگر رحمت رحمانی از اشیاء قطع شود، هیچ چیزی در دو آن (لحظه) باقی نمی‌ماند. و به همین انقطاع اشاره کرده‌اند، از آنجا که فرموده‌اند: اگر حجّت از زمین برداشته شود، زمین اهلش را فرو می‌برد.^{۶۰} و اما به حسب تکلیف، مردم مکلف به رو آوردن و توجّه نمودن به ولایت هستند، چنانچه صاحب ولایت به آنها توجّه دارد. و به سبب این رو آوردن و آن توجّه، زراعت و نسل، در عالم صغیر کامل می‌شود و زراعتی می‌شود که بدون قبول ولایت و بیعت و عهد، هرگز زراعت نمی‌شد، و چیزی تولد پیدا می‌کند که بدون ولایت تولد پیدا نمی‌کرد و هر اندازه توجّه از خلق افزونتر شود، توجّه صاحب امر بیشتر می‌شود، و با زیاد شدن این دو توجّه، زراعت و نسل زیاد گشته و در عالم صغیر به کمال می‌رسند، و به سبب زیاد شدن و کامل شدن در عالم صغیر، وجود و استکمال آنها در عالم کبیر، فزونی می‌یابد. پس هر کس در راضی کردن صاحبش بکوشد به مقدار کوششی که کرده توجّه صاحب وقت و رضایت او از وی زیاد می‌شود و به حسب زیاد شدن توجّه و رضای صاحب وقت برکت در زراعت و نسل در عالم صغیر و کبیر زیاد می‌گردد. به همین معنی اشاره کرده است خدای تعالی، آنجا که می‌فرماید: اگر اهل قریه‌ها

^{۶۰} - بحار الانوار، ج ۲۳، ح ۲۰ ص ۲۱. ۲۰-ع، علل الشرائع. ابن الولید عن الصفار عن محمد بن عیسی عن محمد بن الفضیل عن ابي حمزة قال قلت لأبي عبد الله ع تبقى الأرض بغير إمام قال لو بقيت الأرض بغير إمام ساعة لساخت. ك، [إكمال الدين] أبي و ابن الوليد معا عن سعد عن اليقطيني و ابن أبي الخطاب معا عن محمد بن الفضيل مثله بيان يقال ساخت قوائم في الأرض أي دخلت و غابت و لا يبعد أن يكون سوخ الأرض كناية عن رفع نظامها و هلاك أهلها.

ایمان بیاورند و تقوی پیشه کنند هرآینه برای آنها برکاتی از آسمان می‌گشایم.^{۶۱} در عالم صغیر و در زمین در عالم کبیر؛ یا از هر دو برکت در هر دو جا، و نیز قول خدای تعالی که: اگر آنان تورات و انجیل را و آنچه را که از پروردگارشان نازل شده بود اقامه می‌کردند و بر پا می‌داشتند، هرآینه از بالای سر و از زیر پاهایشان روزی می‌خوردند^{۶۲}، یعنی در عالم صغیر و کبیر و مولوی قدس سره چه خوب گفته است:

تا توانی در رضای قطب کوش	تا قوی گردد، کند در صید جوش
چون برنجد بینوا گردند خلق	کز کف عقل است چندین رزق خلق
او چو عقل و خلق چون اجزای تن	بسته عقل است تدبیر بدن
ضعف قطب از تن بود از روح نی	ضعف در کشتی بود در نوح نی
یاری ده در مرمت کشتیش	گر غلام خاص و بنده گشتیش
یاریست در تو فزاید نی در او	گفت حق: ان تنصروا الله ینصروا ^{۶۳}

و از اینجا معلوم می‌شود که توجه تکلیفی و ازدیاد آن موجب تقویت ولایت تکوینی و ازدیاد حرث و نسل و ازدیاد کمال آن دو در عالم صغیر و کبیر می‌شود و اعراض از ولایت تکلیفی، موجب فاسد شدن هر دوی آنها و هلاکت آنها در عالم صغیر و کبیر است، و هر اندازه که اعراض زیاد شود، فساد و هلاکت هم زیاد می‌شود، و هرگاه اعراض منجر به منع غیر شود، فساد و هلاک شدید گشته و اگر منجر به تکذیب و استهزا شود نهایت فساد و تباهی را در پی دارد. قول خدای تعالی است، که می‌فرماید: «پس عاقبت کسانی که بدی را در حدّ اعلای بدی انجام دادند، که آیات خدا را تکذیب کرده و آنها را به استهزا گرفتند این است»^{۶۴} اشاره به همین معنی است. بنابراین، جایز است که گفته شود: اگر از ولایت روگردان شود، در زمین سعی می‌کند، ولی نهایت سعی و کوشش او افساد در زمین و تباه کردن زراعت و نسل می‌شود، و خود او نیز این مطلب را احساس نمی‌کند. وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ و خدا فساد را دوست ندارد و این نحوه بیان در موردی به کار می‌رود که در معنی فساد را مبعوض می‌داند، گو اینکه معنای جمله اعم از آن است».

تبذیر و تولید پایدار

هر چند تبذیر به مصرف برمی‌گردد ولی با توجه به اینکه تولید محصولات زنجیره تولید کالاهای واسطه‌ای را نیز فراهم می‌آورد که در فرآیند تولیدی دیگر مورد استفاده و مصرف واقع می‌شوند بد نیست اشاره‌ای نیز به مباحث تبذیر در تولید داشته باشیم.

^{۶۱} - سورة اعراف، آیه ۹۶، وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ.

^{۶۲} - سورة مائده، آیه ۶۶، وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنجِيلَ وَ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَرْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ.

^{۶۳} - سورة محمد، آیه ۷، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر خدا را یاری کنید یاری خواهید شد و ثبات قدم خواهید یافت.

^{۶۴} - سورة روم، آیه ۱۰، ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُا السُّوَاى أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ.

یک بخش عمده از تولید پایدار در مبحث اکولوژی صنعتی مطرح است. به این ترتیب که اکولوژی صنعتی یک زمینه چندانطباقی علمی است که بر ترکیب پایدار محیط، اقتصاد و فناوری متمرکز می‌گردد. مراد از واژه صنعتی در اکولوژی صنعتی مراکز صنعتی نیست بلکه مراد این است که چگونه انسانها منابع طبیعی را در فرآیند تولید کالا و خدمات استفاده می‌نمایند. اکولوژی صنعتی در اصل به دنبال این است که فرآیندهای صنعتی را از خطی به سیستمهایی حلقوی بسته تبدیل کند. در سیستم‌های خطی منابع و سرمایه از طریق این سیستم نهایتاً به زباله ختم می‌شوند. ولی در سیستمهای حلقوی زباله مجدداً بعنوان عامل تولید وارد فرآیند تولید می‌شود. به عبارت دیگر اکولوژی صنعتی، سیستمهای صنعتی را بعنوان اجزاء یک اکوسیستم در نظر می‌گیرد. این نگرش در ابتدا توسط روبرت فراش و نیکلاس گالوپولوس در ۱۹۸۹ مشهور شد.^{۶۵} و دکتترین آنها این بود که چرا نباید سیستمهای صنعتی شبیه یک اکوسیستم عمل نمایند که زباله‌های یک صنعت منبع صنعت دیگر باشد؟ که این فرآیند باعث می‌شود مصرف مواد خام در تولید آلودگی و ضایعات کل در فرآیند تولید کمتر شود. این دیدگاه که از لحاظ بالابردن ظرفیت پذیرش زمین بسیار موثر است مورد توجه بسیاری از محققین محیط زیست قرار گرفته است.

یکی دیگر از موارد مرتبط با این موضوع فناوری پاک و قوانین مرتبط با آن است که به گونه‌ای با وضع قوانین مختلف از گسترش تکنولوژی‌هایی که آثار سوء بیشتری نسبت به سایر فناوری‌های تولید دارند جلوگیری شود. هرچند این موضوع هنوز در ابتدا راه خود است ولی زمینه خوبی برای آینده فراهم خواهد نمود.

تولید پاک‌تر نیز از مباحث مرتبط با تبذیر در تولید قرار می‌گیرد. این مقوله عملاً با حداقل کردن ضایعات و گازها و به طور کلی خروجی‌های همراه تولید سعی بر حداکثر کردن محصول می‌نماید.^{۶۶} بهبود سازمان و تکنولوژی حصول راه‌حلهای بهتر را تسهیل می‌نماید. مباحث تولید پاک در زمینه‌های مستندسازی مصرف مواد و انرژی و... استفاده از سیستمهای کنترل و مانیتورینگ و تولید نماگر، جایگزینی مواد خام و مواد اضافی افزایش عمر مفید مواد اضافی و مایعات فرآیندی، بهبود کنترل و اتوماسیون، استفاده مجدد از ضایعات و فناوری‌ها و فرآیندهای کم ضایعات ساز، از جمله مباحث مطرح در تولید پاک‌تر است.^{۶۷}

^{۶۵} - Robert Frosch, Nicholas E. Gallopoulos, (1989), Strategies for manufacturing, Scientific American, 261: pp 144-152.

^{۶۶} - نگاه کنید به:

Yacoub, Ali, Johannes Fresner (2006) Half is enough, an introduction to cleaner production, Beirut, Lebanon, LCPC Press.

^{۶۷} - موارد بسیار مطرح دیگری در این ارتباط وجود دارد که به مبحث سرمایه‌گذاری‌ها نیز وارد می‌شود نظیر طراحی ساختمانها برای استفاده از انرژی خورشید و حفظ آن در درون ساختمان به منظور کاهش انرژی گرمایشی و سرمایشی ساختمان که از ذکر آن خودداری می‌نمایم.

تبذیر و حقوق بین الملل عمومی

از این دیدگاه نه تنها می‌توان تبذیر را مذموم دانست بلکه می‌توان موضوع تبذیر را در حیطة تعریفی جرائم نیز وارد کرد. زیرا مبذر برای نفع خود زیست و منافع دیگران را دچار مخاطره می‌نماید لذا علی الوصول بایست وارد در حیطة تعریفی جرم قرار گیرد. بر این اساس است که در آیاتی که ذکر شد خداوند به صراحت می‌فرماید که او اسراف کاران را دوست ندارد و مبذیرین را در ردیف برادران شیاطین قرار می‌دهد زیرا که شیطان بعنوان سمبل و نماد مخالفت با بشریت است و این اخوت به معنی سمبلیک آن به این گونه است که مبذر دشمن بشر است. مسلماً جرم یک قاعده ثابت با مفهوم لایتغیر نیست و تا در حقوق جزای وضعی تعریف نشود اطلاق حقوقی جرم را به خود نخواهد گرفت. از لحاظ جامعه‌شناسان جرم عملی است که مخالف منافع جامعه باشد اعم از اینکه مورد عنایت قانونگذار قرار گرفته یا نگرفته باشد.^{۶۸} لذا در مباحث فلسفه حقوق در تعریف حقوق گفته شده که قواعدی است که بر اشخاص از این جهت که عضو جامعه هستند حکومت می‌کند و اگر انسانها تنها و دور از جامعه فرض شوند برای آنها از نظر حقوقی حق و تکلیفی متصور نیست. و در تفاوت حقوق و اخلاق گفته‌اند که در اخلاق اعمال انسان از لحاظ خود او بررسی می‌شود ولی در حقوق خوبی یا بدی اعمال از نظر رابطه با دیگران مطالعه می‌شود.^{۶۹} در حقوق اسلام نیز «قاعده حاجت عمومی» بر این اساس تعریف می‌شود که نیازمندی همگانی ممکن است در حد اضطرار نباشد معذالک چون به صلاح مردم است نیکو است و طبق ملاک تشریح عنوان قانونی پیدا می‌کند.^{۷۰} «قاعده لاضرر» که یک قاعده عقلی است نیز مؤید همین موضوع است و عقل به آن پی می‌برد. از طرف دیگر مبحث «سد ذرایع» و اتصال آن به استلزامات عقلیه و همچنین «مصلح مرسله» از بُعد اجتماعی و همه و همه در قالب قبح تبذیر قابل تفسیر و استنتاجند.^{۷۱} هدف ما از طرح این موضوعات این است که بشر باید تبذیر را از بُعد فردی آن خارج و نگاهی اجتماعی و جهانی به آن داشته باشد تا عملکرد مبذر به انحطاط زندگی افراد دیگر نینجامد. مسلماً برای این انتقال بررسی‌های زیادی باید صورت گیرد که از حوصله یک مقاله خارج است و فقط آن را با طرح این موضوع به خاتمه می‌بریم که مفهوم مطرح شده از جرم نه به معنی خاص آن در ارتباط با جنایت، جنحه یا خلاف است، بلکه به مفهوم عام است یعنی رفتاری که به دیگران صدمه می‌زند و مقابله با آن نه به معنی برخوردهای حقوقی با مجرمین است بلکه به مفهوم طرح مالیاتهای خاص و نرخ‌های بالاتر مالیاتی برای مبذر و برقراری تشویقات برای صرفه‌جویی یا جایگزینی منابع و از این قبیل می‌باشد که در متون اقتصاد محیط زیست به تفصیل مورد بحث قرار می‌گیرد. اقدامات بین‌المللی در برخی بخشهای مرتبط با این مورد در سطح بین‌المللی صورت گرفته که می‌توان به پروتکل کیوتو درباره کنترل گازهای گلخانه‌ای و

^{۶۸} - نگاه کنید به: حقوق جزای عمومی، دکتر محمدعلی معتمد، چاپ انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۱. جلد ۱، صفحه ۱۲۵.

^{۶۹} - نگاه کنید به: فلسفه حقوق، دکتر ناصر کاتوزیان، چاپ شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷. جلد ۱، صفحات ۵۴۱-۵۴۰.

^{۷۰} - نگاه کنید به: مکتب‌های حقوقی در حقوق اسلام، دکتر محمدجعفر لنگرودی، چاپ گنج دانش، ۱۳۷۰. صفحه ۱۳۰.

^{۷۱} - نگاه کنید به: مکتب‌های حقوقی در حقوق اسلام، دکتر محمدجعفر لنگرودی، چاپ گنج دانش، ۱۳۷۰.

جلوگیری از گرم شدن زمین و طرح ETS^{۷۲} اروپا در این راستا جهت محدود کردن میزان تولید CO₂ اشاره کرد.^{۷۳}

خلاصه و نتیجه گیری

اقتصاد اخلاق نامی نو از مباحث ارزشی قدیمی در اقتصاد است که با توجه به اخلاق به تحلیل رفتار اقتصادی می‌پردازد. تبذیر به معنی پراکنده کردن مال از روی اسراف در قرآن کریم منع شده است و به «اضافه مصرف» و «ریخت و پاش» نیز اطلاق می‌شود. این موضوع از بُعد تطبیقی در بین کشورها اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. به گونه‌ای که اضافه مصرف به نوعی در شرایط جهانی مفهوم تعدی به حقوق دیگران نیز می‌یابد از این دیدگاه می‌توان تبذیر را در حیطه تعریفی جرائم نیز وارد کرد.

اضافه مصرف از لحاظ توسعه پایدار ظرفیت زیستی سیاره زمین را کاهش می‌دهد و از سوی دیگر با افزایش آلودگیها و آثار سئو ناشی از تولید کالا یا خدمت تکمیل می‌گردد. توسعه پایدار الگویی است برای استفاده و مصرف منابع جهت حصول نیازهای بشر و همزمان حفظ محیط طبیعی به گونه‌ای که نیازهای بشر در حال و آینده را تأمین نماید. تأکید تولید پایدار در سمت عرضه بر بهبود عملکرد محیط زیستی بخشهای اصلی اقتصاد تأکید دارد و مصرف پایدار با اشاره به سمت تقاضا بر چگونگی اینکه مایحتاج به گونه‌ای مهیا شوند که ظرفیت حمل زمین را کاهش ندهند متمرکز است. چنین مفهومی از مصرف نیازمند بهینه‌سازی مصرف با توجه به حفظ خدمات و کیفیت منابع و محیط زیست در طول زمان می‌باشد. اکولوژی صنعتی بر ترکیب پایدار محیط، اقتصاد و فناوری متمرکز می‌گردد و مراد از آن این است که چگونه انسانها منابع طبیعی را در فرآیند تولید استفاده می‌نمایند و آنها را از خطی به حلقوی بسته تبدیل می‌کنند. در سیستم‌های خطی منابع و سرمایه نهایتاً به زباله ختم می‌شوند ولی در سیستمهای حلقوی زباله مجدداً بعنوان عامل تولید وارد فرآیند تولید می‌شود. این دیدگاه در بالابردن ظرفیت پذیرش زمین بسیار موثر است. فناوری پاک و تولید پاک‌تر نیز از مباحث مرتبط با تبذیر در تولید قرار می‌گیرند.

توصیه‌های سیاستی

توسعه پایدار یک موضوعی است که مصادیق آن درباره کیفیت و کمیت زندگی بشر است و اثر تصمیمات منفرد یک کشور در تحقق اهداف توسعه پایدار اثرات زیادی ندارد و باید با ترویج ذم تبذیر در سطح

⁷² -Emission Trade Scheme

^{۷۳} - نگاه کنید به: بیژن بیدآباد: محیط زیست و صنعت سیمان در ایران و اروپا. با همکاری عباس اطمینان، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین سمینار اقتصاد سیمان ایران، تدوین بیژن بیدآباد، دفتر برنامه‌ریزی و تحقیقات سیمان دانشگاه صنعتی امیرکبیر و انجمن صنفی کارفرمایان صنعت سیمان، صفحات ۳۵۰-۳۱۷، ۵ مهر ۱۳۸۴، نشر علم عمران، تهران.

<http://www.bidabad.com/doc/mohitezist-cement-2.html>

جهانی نظریات متخصصین و تصمیم‌گیران در عرصه بین‌المللی را به این موضوع معطوف ساخت تا نهایتاً منجر به تصمیمات ارشادی، تنبیهی یا تشویقی در این ارتباط گردد. لذا در سطح ملی اشاعه این موضوع و انتقال این فرهنگ و ایجاد زمینه‌های بحث و تبادل و فرهنگ‌سازی می‌تواند روش و شروع خوبی برای این موضوع باشد. با توجه به اینکه یک سوی این مباحث در اخلاق قرار دارد و از مباحث ارزشی قدیمی در اقتصاد است و در همه ادیان به گونه‌ای مطرح شده می‌توان از این زمینه استفاده نمود و به ذمّه «اضافه مصرف» و «ریخت و پاش» پرداخت تا در قدم‌های بعدی از طریق طرح موضوع در جوامع و سازمانهای ذیربط بین‌المللی و صدور و انعقاد کنوانسیونهای بین‌المللی در این ارتباط شکل قانونی و رسمی به این جریان داد.

منابع

- حضرت حاج ملا سلطانمحمد بیدختی گنابادی، بیان السّعادة فی مقامات العبادة، ترجمه محمدآقا رضاخانی و حشمت الله ریاضی، انتشارات حقیقت.
- سخنرانی حضرت آقای حاج دکتر نورعلی تابنده مجذوبعلیشاه در تاریخ ۱۳۸۷/۱/۲۵.
<http://mazaresoltani.net/download/mp3/87/87-01-25-sobhe-eshanbeh-aghl.mp3>
- بیژن بیدآباد، محیط زیست و صنعت سیمان در ایران و اروپا. با همکاری عباس اطمینان، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین سمینار اقتصاد سیمان ایران، تدوین بیژن بیدآباد، دفتر برنامه‌ریزی و تحقیقات سیمان دانشگاه صنعتی امیرکبیر و انجمن صنفی کارفرمایان صنعت سیمان، صفحات ۳۵۰-۳۱۷، ۵ مهر ۱۳۸۴، نشر علم عمران، تهران.
- <http://www.bidabad.com/doc/mohitezist-cement-2.html>
- راغب اصفهانی معجم مفردات الفاظ القرآن انتشارات دارالفکر.
- طبرسی مجمع البیان.
- دکتر محمدعلی معتمد، حقوق جزای عمومی، چاپ انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۱.
- دکتر ناصر کاتوزیان، فلسفه حقوق، چاپ شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷.
- دکتر محمدجعفر لنگرودی، مکتب‌های حقوقی در حقوق اسلام، چاپ گنج دانش، ۱۳۷۰.
- بحار الانوار.
- State of the world 2006, World Watch Institute, 11 January 2006.
- Illinois Recycling Association Recycling Facts.
- NRDS: Reducing U.S. oil dependence
- SEI: Energy Consumption
- Waste Watcher
- Consumption industrialized, commercialized dehumanized and deadly.
- US population reaches 300 million, heading for 400 million; no cause for celebration, 4 October 2006.
- Five capitals models of sustainable development, Forum for the Future.
- Report of the world commission on environment and development, United Nations General Assembly Resolution 42/187, 11 December 1987.
- Word summit outcome document, World Health Organization, 1 September 2005.

- The Universal Declaration on Cultural Diversity, UNESCO, 2001.
- Hasna, A.M., 2007, Dimensions of sustainability, Journal of Engineering for Sustainable Development: Energy Environment and Health 2 (1):47-57.
- United Nations division for Sustainable Development. Documents: Sustainable Development Issues. Retrieved 2007-05-12.
- Temple (1992) What is sustainable development?
- Sayre, N.F.2008, The genesis history, and limits of carrying capacity, Annals of the Association of American geographers 98 (1), pp.120-134.
- Thomas Malthus (1798). An essay on the principle of population.
- The Club of Rome, Limits to growth (1972).
- Paul R. Ehrlich (1968). Population bomb.
- Ester Boserup (1965), The conditions of agricultural growth, Allen Unwin. Revised and reprinted in population and technology, Blackwell 1980.
- Robert Frosch, Nicholas E. Gallopoulos (1989), Strategies for manufacturing, Scientific American, 261: pp 144-152.
- Yacoub, Ali, Johannes Fresner (2006) Half is enough, an introduction to cleaner production, Beirut, Lebanon, LCPC Press.
- <http://www.iisd.org/susprod/principles.htm>
- Symposium: Sustainable Consumption. Oslo, Norway; 19-20 January 1994.
- Edwin G. Falkman, Waste Management International. Sustainable Production and Consumption: A Business Perspective. WBCSD, n.d.
- Nick Robins and Sarah Roberts, Changing Consumption and Production Patterns: Unlocking Trade Opportunities. International Institute for Environment and Development and UN Department of Policy Coordination and Sustainable Development, 1997.
- Dr. Emil Salim, The challenge of sustainable consumption as seen from the South. In Symposium: Sustainable Consumption. Oslo, Norway; 19-20 January 1994.